

*Андросова-Байда Дар'я
(Київ)*

ЩОДЕННИК КАТЕРИНИ ЛАЗАРЕВСЬКОЇ: ДЖЕРЕЛО ДО БІОГРАФІЇ

20-ті роки ХХ ст. у царині української історіографії позначилися появою цілої низки талановитих дослідниць-істориків, які здійснили безпрецедентний проект «жіночої інтеграції» у поле вітчизняної професійної історичної науки. До їх числа належить і Катерина Лазаревська.

На жаль, до сьогоднішнього дня її інтелектуальна біографія залишається на периферії інтересів вітчизняних історіографів. Окремі факти з життя К. Лазаревської знаходимо переважно у роботах, присвячених життєвому шляху і творчому доробку її батька, історика Олександра Лазаревського¹ та у дослідженнях діяльності наукових установ, до роботи яких прилучилася й Катерина Олександрівна². Таким чином, відомості про дослідницю обмежуються короткими фактографічними ремарками – певними точками-зупинками, між якими досі не проведена лінія її життєвого маршруту.

З огляду на ці обставини, чималий інтерес представляє собою віднайдений нами дівочий щоденник Катерини Лазаревської³. Вважаємо необхідним зауважити, що даний матеріал має подвійну мету. Окрім досвіда впровадження нового джерела до вивчення біографії К.О. Лазаревської, метою статті є спроба розширення джерельної бази дослідження феномену приходу жінки у світ професійної історичної науки за допомогою аналізу еґо-документів, в нашому випадку – дівочого щоденника репрезентантки. Особливості щоденникового письма, які ми проілюструємо нижче, дозволяють у кращих традиціях веберівської теорії дій, відповісти на питання мотиваційної складової діяльності жінки-історика як «функціонера» наукового співтовариства.⁴

Тема жіночого щоденника сьогодні дуже популярна у межах фемінологічно-лінгвістичного дискурсу, оскільки вдало акомпонує «сольному проекту» гендерології – жіночому письму. До того ж вона може претендувати на «власну партію», оскільки щоденникове письмо є унікальним, адже текст щоденника, на відміну від будь-якого іншого тексту, не є анонімним. Як зазначає Р. Барт, «Текст є анонімним, оскільки в будь-якому випадку створюється певним Псевдонімом, псевдонімом автора. А щоденник – ні (навіть якщо його «Я» – несправжнє ім'я)».⁵ Французький дослідник наполягає на тому, що текст щоденник, власне є не «текст», а «промова», щось на кшталт усного мовлення, занотованого за допомогою особливого «авторського» коду.

Російський дослідник К.С. Пігров йде далі в цьому напрямку, розширюючи межі щоденникового простору позатекстуальними вимірами. На його думку, щоденник – це не тільки текст у вузькому розумінні – це текст людського буття – сукупність будь-яких артефактів, які прив'язані до часу (шафа з жіночим вбранням, сімейний альбом тощо)⁶.

Втім, ми стоїмо на позиціях класичного сприйняття щоденника як фіксатора подій, «вмістища» духовних рефлексій сповідника-автора. Однак не відкидаємо можливості розширення дослідницького поля «щоденниковості» завдяки аналізу позатекстуальних його репрезентацій.

Серед основних функцій ведення жіночого (дівочого) щоденника виділяють освітню, виховну та ідентифікаційну⁷. Освітня функція щоденника впливає із взаємозв'язку між розвитком жіночої освіти та поширенням практик ведення щоденника (щоденник як тренажер для розвитку вмінь формування та стилістичної обробки думок). Виховна функція пов'язана із поширенням традиції «обов'язкового щоденника», яка, за визначенням Ф. Лежбона, найбільш притаманна для домашньої освіти⁸. В даному випадку щоденник розглядався як засіб виховання таких рис характеру як самоорганізованість, дисциплінованість та відповідальність. Таке сприйняття щоденника співзвучне із сентенціями М. Фуко про форми самонагляду у межах «дисциплінарних технологій»⁹.

Що стосується функції ідентифікації, то вона полягає в особливостях щоденникового письма як форми конструювання власної особистості під впливом зовнішніх стимулів, серед яких О. Гречанова виділяє літературні моделі, релігійний дискурс та потребу у самовизначення¹⁰.

Щоденник Катерини Лазаревської, який охоплює період 1896-1899 рр., зберігається в Інституті Рукопису НБУ ім. Вернадського.¹¹ Катерина розпочала його 30 квітня 1896 р. Перші записи написані французькою мовою і відзначаються розбірливим почерком та великою кількістю правок, через що складається враження, що писання щоденника було розпочато за сторонньою порадою або завданням (що, до речі, характерно для освітніх практик кінця ХІХ – початку ХХ ст.).

До 11 травня 1896 р. записи хоча й короткі за обсягом (всього декілька речень), проте ведуться щоденно. У тексті простежуються особливості так званого «примусового» щоденникового письма – ретроспективні записи, які ведуться водночас за кілька днів, поступова відмова від первинних принципів організації тексту (олівець приходить на зміну чорнилам, часто змінюється відстань між рядками, почерк втрачає «офіційну» каліграфічність).

З часом записи зводяться нанівець, поступаючись місцем чистим аркушам до позначки нового 1897 р., в якому щоденник знову актуалізується, проте в новому, «сучасному» амплуа ділового щоденника (органайзера) – нотатника розкладу дня. Тут і «Расписание уроков VIII класса»¹², і результати «пробных уроков»¹³.

Утім нова роль «закінчується» вже через дві сторінки, поступаючись місцем першому прояву емоційного письма – констатування фактів раптової хвороби та смерті тітки Мар'ї з Гірявки¹⁴.

Вочевидь, що зазначена подія вкрай схвилювала сімнадцятирічну Катерину, з чого ми можемо зробити висновок про перше зіштовхнення із смертю близької людини. В той же час спостерігаємо неоднозначність відношення дівчини до померлої, оскільки її бентежить не сам факт смерті Мар'ї, а порушення цілісного паттерну: «трудно свыкнуться с этой мыслью и представить себе Гирявку без Марьи»¹⁵.

Необхідно зазначити, що еволюція щоденникового письма К. Лазаревської вписується у схему становлення інтимного щоденника, розробленої К. Пігровим. Дана схема передбачає такі етапи розвитку щоденника, як:

- 1) Звіт про організацію часу (він часто має примусовий характер; найяскравіший приклад – шкільний щоденник);
- 2) Інтеграція соціального часу в індивідуальне буття людини (виникнення потреби занотовувати значні й не дуже події життя);
- 3) Набуття щоденниковими записами транспортної функції (перенесення відчуттів та настрою у часі, потреба людини повертатися до пережитого, необхідність створення «вмістилища спогадів»)¹⁶.

Як бачимо, перехід від «офіційного» до «емоційного» письма призводить до змін у щоденникових конфігураціях, адже він позбувається функцій простого фіксатора подій, переходить на якісно новий – «меморіальний» (визначення К. Кобріна¹⁷) рівень.

Показовою є також фінальна характеристика, неофіційний некролог: «...женщину вероятно трудно найти было а еще вот что она так заботилась о хозяйстве, не о своем, а о чужом, берегла каждую копейку...»¹⁸, який свідчить про несамотійність формування оціночних суджень про людей, необхідність апеляції до авторитетної особи.

Наступному акту «емоційного письма», пов'язаному із визначною (за визначенням Катерини Лазаревської) подією – урочистого засідання в Історичному товаристві Нестора-літописця з нагоди 25-тиріччя, передують короткі записи – нотатки про щоденні події (приїзди родичів, розклади занять тощо). Довгий запис – детальний звіт про неформальне зібрання в домі Лазаревських після засідання¹⁹ (на якому, сама Катерина не була присутня) із переліком присутніх, тем розмов, пікантних подробиць (як от анекдот про Дашкевича²⁰) – дозволяють зробити висновок про шалену радість від визнання

своїї «дорослості», адже дівчина отримала перепустку у дорослий світ «салонних» розмов та інтриг.

В той же час цей запис стає першим свідомством наявності референтної групи -- кола інтелектуального спілкування батьків. В сукупності із подальшими записами, в яких фіксуються події, що пов'язані переважно з історичними студіями батька – О.М. Лазаревського (розмови про створення карти Малоросії з означенням поселень за часом їх виникнення, приїзд графині Уварової для засідань археологічних комісій в 1898 р.), він стає свідченням захоплення Катерини батьківською справою – історичною наукою.

Цілком рчевидно, що батьківські «інтелектуальні впливи» О.М. Лазаревського на молодшу доньку стали вирішальним фактором професійної самоідентифікації К. Лазаревської. На користь цього у межах щоденникових «свідчень» «говорить», зокрема, часте посилення на батьківську думку: «папа говорить», «папа сказав» і т. п.

Варто наголосити на дивних збігах стилістичної організації щоденникових просторів батька та доньки, співставлення яких надає докази їхньої соціокультурної близькості та психологічної схожесті.

Щоденник О.М. Лазаревського, який охоплює період з 26 серпня 1888 р. до 6 травня 1900 р., також зберігається в ІР НБУ ім. Вернадського²¹. Аналіз «зовнішніх» щоденникових проявів здійснив В.І. Воронов²². Він, зокрема, відзначив такі особливості щоденникового письма О.М. Лазаревського, як: нерозбірливий почерк, велику кількість перекреслень та скорочень. Все це призводить до того, що більшість уривків майже не піддаються прочитанню²³. Та ж сама картина спостерігається і в щоденникових записах Катерини, особливо у межах проявів «емоційного» письма.

Серед особливостей організації процесу ведення щоденника О.М. Лазаревським В.І. Воронов виділяє перервність. Дослідник зауважує на нерегулярності записів, а інколи й навіть на повній їх відсутності протягом тривалого часу (так, за 1891-1892 рр. немає жодного щоденникового запису).²⁴ При цьому він зауважує на великій кількості чистих аркушів (у зошиті на 58 аркушів їх 13). Нам лишається лише додати, що щоденник К. Лазаревської також нараховує велику кількість «лакун» – часових відстаней від одного до іншого запису, які часто рахуються багатьма місяцями.

Стосовно «внутрішньої», змістовної наповненості щоденника, то переважна більшість записів стосується проблем особистого життя О.М. Лазаревського (переживання через хворобу та смерть першої дружини А.О. Лашинської та смерті братів, які рано пішли з життя), а це дозволяє зробити висновок про те, що щоденник писався без розрахунку на «чужі очі», що, взагалі, не є характерним для чоловічого щоденникового письма (тим більше для щоденника чоловіка як публічної особи). Проте в даному випадку ми, скоріше за все, зіштовхуємося із типом щоденника-компенсатора, який покликаний замінити приватну сферу людині – заручнику публічного життя. Адже, як зазначає В.І. Воронов «... за свідченнями сучасників, він був досить замкненою людиною і дуже неохоче зближався будь з ким»²⁵.

Такий тип щоденника є рідкістю, адже його ведення відбувається без жодної класичної мотивації. Він не є ані спробою створення «авторського ідеолекту» (визначення Р. Барта)²⁶ – індивідуального стилю письма, ані міксом приватного та публічного (адже саме цей змістовний коктейль зазвичай привертає чоловіків до лав активних «щоденниководів»), ані стратегічними планами увіковічення себе та підтримки стороннього інтересу до власної персони.

Таким чином, дівочий щоденник майбутньої жінки-історика є корисним джерелом інформації стосовно мотивації наукової самоідентифікації, «дзеркалом» бажань та очікувань молодої дослідниці, в якому чітко відображені особливості її соціокультурного світу.

Дана спроба «суб'єктивного прочитання» джерел, які, натомість, вимагають «об'єктивного опрацювання», обумовлена позицією сучасної семіотики, згідно якої текст твориться через прочитання, тобто кожне джерело потребує інтерпретації з різних кутів зору.

- Воронов В. І. Науковий доробок О. М. Лазаревського в галузі археографії, джерелознавства та історіографії / Дисертація на здобуття наукового ступеня к. і. н. – Дніпропетровськ, 1996; Його ж. Родина Лазаревських у контексті вітчизняного історико-культурного процесу / Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Образи науки: Міжвуз.зб.наук.праць. – Дніпропетровськ, 2000; Герасименко Н. О. Подвижник історичної науки О.М.Лазаревський // УІЖ. – 2004. – № 4. – С. 90-102;
- ² Напр.: Матяш І. Б. Українська архівна періодика 1920-1930-х рр.: Історія, бібліографія, бібліометрія – К., 1999. – 480 с., Юркова О. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М. Грушевського (1924–1930-ті рр.). – К., 1999. – 433 с.;
- ³ ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. №685503 Щоденник Катерини Лазаревської (1896-1899).
- ⁴ У Вебера це питання звучить так: *«Какие мотивы заставляли и заставляют отдельных «функционеров» и членов данного «сообщества», вести себя таким образом, чтобы подобное сообщество возникло и продолжало существовать?»* // Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990. – С. 620.
- ⁵ Барт Р. Ролан Барт о Ролане Барте. Ad Marginem / Сталкер. – М., 2002. – С. 246-261. // http://ec-dejavu.ru/d-2/Diary_Barthes.html
- ⁶ Пигров К. С. Вещь и время // <http://social.philosophy.ru.ru/?cat=publications&key=73>
- ⁷ Лежён Ф. «Я» молодых девушек (женский дневник как форма самосознания) // Вопросы филологии. – 2001. – №3 (9). – С. 83.
- ⁸ Там само. – С. 84.
- ⁹ Детальніше про це. Бейсенова Г. А. Философия образования М. Фуко как проекция концепции власти-образования // Образование и насилие. Сборник статей. – СПб., 2004. – С. 212-226.
- ¹⁰ Гречанова Е.П. Вступительная заметка к статье Ф.Лежёна «Я» молодых девушек // Вопросы филологии. – 2001. – №3 (9). – С.83.
- ¹¹ ІР НБУВ – Ф. І. – Спр. №685503 Щоденник Катерини Лазаревської (1896-1899).
- ¹² Там само. – Арк. 13.
- ¹³ Там само. – Арк. 14.
- ¹⁴ Там само – Арк. 15. Початково ми припускали, що в даному записі фіксується факт смерті рідної сестри О. М. Лазаревського Марії Матвійовни Лазаревської (Армашевської), проте згідно з даними Конотопського історичного інтернет-проекту, вона померла у 1880 р. // <http://www.grad.konotop.net/hronologiya1.html>.
- ¹⁵ Там само. – Арк. 15.
- ¹⁶ Пигров К. С. Вещь и время // <http://social.philosophy.ru.ru/?cat=publications&key=73>
- ¹⁷ Кобрин К. Похвала дневнику (Дневники: между текстом и житнетворчеством) // Новое Литературное Обозрение. – 2003. – № 61 / magazines.russ.ru/nlo/2003/61/kobrin-pr.html
- ¹⁸ ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. №685503 Щоденник Катерини Лазаревської (1896-1899). – Арк. 15.
- ¹⁹ Там само. – Арк. 20(зв.).
- ²⁰ Йдеться про М. П. Дашкевича
- ²¹ ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. №.68468. Щоденник О. М. Лазаревського (1888–1900 рр.).
- ²² В. І. Воронов. Родина Лазаревських у контексті вітчизняного історико-культурного процесу // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Образи науки: Міжвуз.зб.наук.пр. – Дніпропетровськ, 2000. – С. 170-186.
- ²³ Там само. – С. 172.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ Там само. – С. 178.
- ²⁶ Барт Р. Ролан Барт о Ролане Барте. Ad Marginem / Сталкер. – М., 2002. – С. 246-261. // http://ec-dejavu.ru/d-2/Diary_Barthes.html